

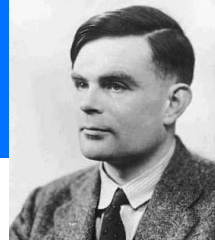
4. Laskennan universaaleja malleja

Churchin-Turingin teesi *Mikä tahansa mekaanisesti ratkeava ongelma voidaan ratkaista Turingin koneella*

Monet mekaanisen laskennan formalisoinnit ovat laskenta-voimaltaan ekvivalentteja Turingin koneiden kanssa:

- RAM-koneet, yksinkertaiset hajasaanti-tietokonemallit
- Ohjelmointikielät (1950-luku)
- Merkkijonomuunnossysteemit (Post, 1936 ja Markov, 1951)
- λ -kalkyyli (Church, 1936)
- rekursiivisesti määritellyt funktiot (Gödel ja Kleene, 1936)

4.1 Turingin koneet

- Alan Turing (1912-1954) 1935-36
- Turingin kone on kuten äärellinen automaatti, jolla on käytössään (ääretön) työnauha
- Kone pystyy lukemaan ja kirjoittamaan työnauhan muistipaikkoihin
- Työnauhalla voidaan siirtyä molempiin suuntiin
- Koneen syöte annetaan työnauhalla, sen vasemmassa laidassa
- Koneella on sekä hyväksyvä, **accept**, että hylkäävä lopputila, **reject**
- Työnauhan loppuosa koostuu tyhjämerkeistä (`␣`), joka ei saa olla syöteaakkoston merkki

- Yhdessä siirtymäaskelella kone aina lukee merkin ja päättää tilansa sekä luetun merkin perusteella
  - uuden tilan,
  - nauhalle kirjoitettavan merkin
  - ja siirtymäsuunnan
- Jos kone pysähtyy hyväksyvässä lopputilassa, **accept**, syötemerkkijono kuuluu koneen tunnistamaan kieleen
- Jos kone pysähtyy hylkäävässä lopputilassa, **reject**, tai jos se ei pysähdy, niin syötemerkkijono ei kuulu kieleen

Formaalisti Turingin kone on seitsikko

$M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, \text{accept}, \text{reject})$, missä

- Q on äärellinen **tilojen** joukko,
- Σ on koneen **syöteaakkosto**, $\_ \notin \Sigma$,
- Γ on koneen **nauha-aakkosto**, $\_ \in \Gamma$ ja $\Sigma \subseteq \Gamma$,
- $q_0 \in Q$ on koneen **alkutila**,
- **accept** $\in Q$ on **hyväksyvä lopputila**,
- **reject** $\in Q$ on **hylkäävä lopputila** ja
- $\delta: Q' \times \Gamma \rightarrow Q \times \Gamma \times \{L, R\}$ on koneen **siirtymäfunktio**, missä

$$Q' = Q \setminus \{\text{accept}, \text{reject}\}$$

Siirtymäfunktion arvo

$$\delta(q, a) = (q', b, \Delta)$$

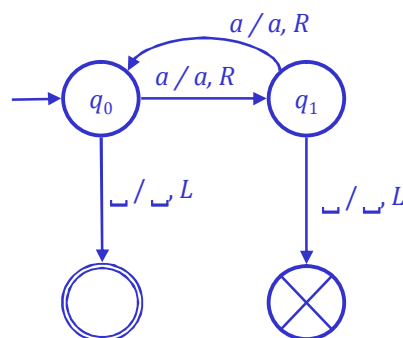
tarkoittaa, että

- ollessaan tilassa q ja lukiessaan nauhamerkin a ,
- kone siirtyy tilaan q' , kirjoittaa lukemaansa paikkaan merkin b ja siirtää nauhapäätä yhden paikan verran suuntaan $\Delta \in \{L, R\}$

Siirtymäfunktion arvoilta vaaditaan, että

1. Nauhan vasemmanpuoleisimmasta muistipaikasta ei voida siirtyä vasemmalle. Jos tätä yritetään, pysyy lukupää paikallaan.
2. jos $b = \_$, niin $a = \_$ ja $\Delta = L$.

Kielen $\{a^{2k} \mid k \geq 0\}$ tunnistava Turingin kone:

Turingin koneen tilannetta merkitään $u q a v$,
missä

- $q \in Q$,
- $a \in \Gamma \cup \{\epsilon\}$
- $u, v \in \Gamma^*$

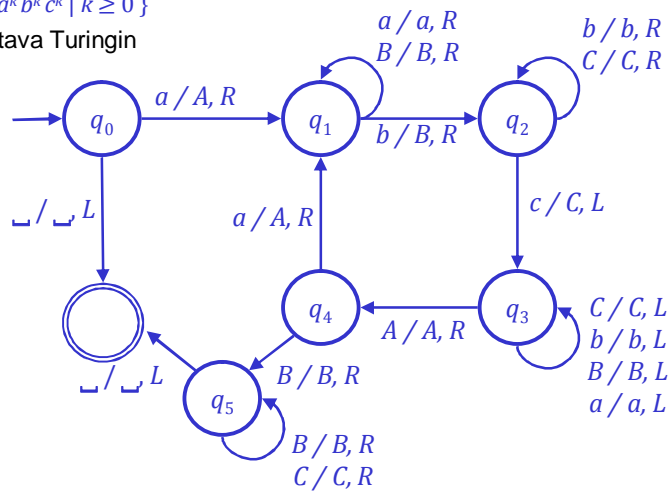
Intuitiivisesti

- kone on tilassa q ,
- nauhapään kohdalla on merkki a ,
- nauhan sisältö alusta nauhapään vasemmalle puolelle on u ja
- nauhapään oikealta puolelta käytetyn osan loppuun v

- Koneen alkutilanne syötteellä w on $q_0 w$
- Merkintä $u a q_i b v \succ_M u q_j a c v$ tarkoittaa, että tilanne $u a q_i b v$ johtaa suoraan tilanteeseen $u q_j a c v$
- Se määritellään seuraavasti
  - jos $\delta(q_i, b) = (q_j, c, L)$, niin $u a q_i b v \succ_M u q_j a c v$,
  - jos $\delta(q_i, b) = (q_j, c, R)$, niin $u a q_i b v \succ_M u a c q_j v$,
  - Kun nauhapää on työnauhan vasemmassa laidassa, on tilanne $q_i b v$ ja
    - siirtymä $\delta(q_i, b) = (q_j, c, L)$ johtaa suoraan tilanteeseen $q_j c v$
    - siirtymä $\delta(q_i, b) = (q_j, c, R)$ johtaa suoraan tilanteeseen $c q_j v$
  - Kun nauhapää on työnauhan käytetyn osan oikeassa laidassa, on tilanne $u a q_i \_ ja$
    - siirtymä $\delta(q_i, \_) = (q_j, c, L)$ johtaa suoraan tilanteeseen $u q_j a c$
    - siirtymä $\delta(q_i, \_) = (q_j, c, R)$ johtaa suoraan tilanteeseen $u a c q_j \_$
    - vain edellisessä tilanteessa voi olla $c = \_$

- Siirtymäfunktion arvo on määrittelemätön lopputiloilla **accept** ja **reject**, joten
  - tilanteet joissa esiintyy **accept** tai **reject** eivät johda mihinkään muuhun tilanteeseen, vaan niissä kone **pysähtyy**
- Turingin kone M hyväksyy syötteen w jos on olemassa koneen tilanteiden jono $C_1, C_2, \dots, C_k$ s.e.
  1. C_1 on koneen M alkutilanne syötteellä w ,
  2. Kukin C_i johtaa suoraan tilanteeseen C_{i+1} ja
  3. C_k on hyväksyvä tilanne.
- Koneen M tunnistama kieli $L(M)$ on kaikkien sen hyväksymien merkkijonojen joukko

Kielen $\{a^k b^k c^k \mid k \geq 0\}$
tunnistava Turingin
kone:

4.1.1 Turingin koneiden laajennuksia

Seuraavat Turingin koneiden laajennukset eivät muuta koneilla tunnistettavien kielten luokkaa

Moniuraiset koneet

- Koneen nauha koostuu k :sta rinnakkaisesta urasta
- Koneella on edelleen vain yksi nauhapää
- Kone lukee ja kirjoittaa kullekin uralle jokaisessa laskenta-askellessa
- Jokaisen uran sisältö "topataan" yhtä pitkäksi erityisen tyhjämärkin (#) avulla
- Syöte annetaan uran 1 vasemmassa laidassa

- Moniuraista Turingin konetta on helppo simuloida standardimallisella
- Riittää ottaa koneen nauha-aakkostoksi sellainen, jonka merkeillä voidaan esittää (tarvittaessa) kaikki k -uraisen koneen mahdolliset k päällekkäistä merkkiä
- Esim.:

$$\delta(q, (a_1, \dots, a_k)) \rightarrow \hat{\delta} \left(q, \begin{bmatrix} a_1 \\ \vdots \\ a_k \end{bmatrix} \right)$$

- Tekemällä edellisen kaltainen aakkoston laajennus systemaattisesti ja muuntamalla syötteen kaikki merkit

$$a \rightarrow \begin{bmatrix} a \\ \# \\ \vdots \\ \# \end{bmatrix}$$

uralle 1, voidaan moniuraista Turingin konetta simuloida standardimallisella

Lause *Jos formaali kieli voidaan tunnistaa k -uraisella Turingin koneella, niin se voidaan tunnistaa myös standardimallisella Turingin koneella*

Moninauhaiset koneet

- Nyt Turingin koneella voi olla k työnauhaa, joilla kullakin on oma nauhapäänsä
- Kone lukee ja kirjoittaa kullekin nauhalle jokaisessa laskenta-askellessa
- Nauhapäät siirtyvät toisistaan riippumatta
- Syöte annetaan nauhan 1 vasemmassa laidassa
- Moninauhaista Turingin konetta on helppo simuloida moniuraisella
- Kutakin nauhaa vastaten otetaan kaksi uraa, joista toinen vastaa nauhaa ja sen sisältöä, toisella uralla on merkki nauhapään sijaintikohdassa — merkkiä siirretään simuloiden nauhapään siirtymistä moninauhaisessa koneessa

- Lukemalla kaikki urat vasemmalta oikealle saadaan selville kaikkien nauhapäiden kohdilla olevat merkit
- Nyt tiedetään nauhoille kirjoitettavat merkit ja nauhapäiden siirtosuunnat
- Nämä voidaan toteuttaa/simuloida oikealta vasemmalle suuntautuvan pyyhkäisyn yhteydessä

Lause 3.13 *Jos formaali kieli voidaan tunnistaa k -nauhaisella Turingin koneella, niin se voidaan tunnistaa myös standardimallisella Turingin koneella*

Epädeterministiset koneet

- Sallimalla Turingin koneen siirtymäfunktiolle "ennustuskyky" voidaan määritellä epädeterministinen Turingin kone
- Sinänsä epärealistinen mekaanisen laskennan malli, mutta kelpaa ongelmien formaaliin kuvaamiseen ja ratkeavuuden osoittamiseen
- Vaikkakin epädeterministiset Turingin koneet ovat kielten tunnistuskyvyltään ekvivalenteja determinististen kanssa, niin silti ne ovat keskeisessä asemassa vaativuusteoriassa

Formaalisti epädeterministinen Turingin kone on seitsikko

$M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, \text{accept}, \text{reject})$, missä

$$\delta: Q' \times \Gamma \rightarrow \mathcal{P}(Q \times \Gamma \times \{L, R\}),$$

jossa $Q' = Q \setminus \{\text{accept}, \text{reject}\}$

Siirtymäfunktion arvo

$$\delta(q, a) = \{(q_1, b_1, \Delta_1), \dots, (q_k, b_k, \Delta_k)\}$$

tarkoittaa, että

- ollessaan tilassa q ja lukiessaan merkin a
- kone voi valita mieleisensä (tehtävänsä kannalta parhaan) kolmikön (q_i, b_i, Δ_i)

• Ei-negatiivisten *yhdistettyjen* lukujen tunnistaminen:

$$n = pq? \quad (p, q > 1)$$

- Luku, joka ei ole yhdistetty on **alkuluku**
- Kaikki tunnetut deterministiset yhdistettyjen lukujen testit joutuvat pahimmassa tapauksessa käymään läpi suuren joukon potentiaalisia tekijöitä (salauksen perusta)
- Epädeterministisellä Turingin koneella yhdistettyjen lukujen "tunnistaminen" kuitenkin on helppoa
- Epädeterministinen Turingin kone ei anna algoritmia, vaan on vain laskennallinen kuvaus yhdistetyille luvuille

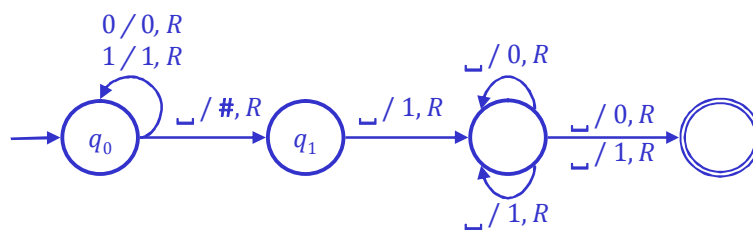
Tarvittavia Turingin koneita

- **CHECK-MULT** tunnistaa kielen
 $\{ n\#p\#q \mid n, p, q \in \{0, 1\}^*, n = pq \}$
- **GEN-INT** tuottaa mv. kokonaisluvun (>1) binäärimuodossa nauhan loppuun
- **GO-START** siirtää nauhapään osoittamaan nauhan ensimmäistä merkkiä

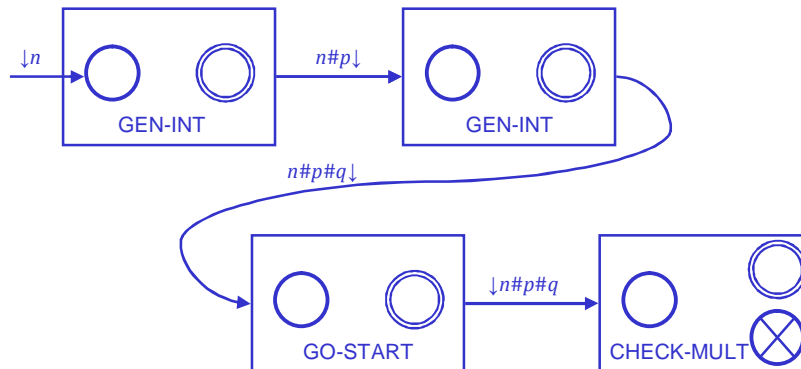
Jotta voidaan muodostaa kone

- **TEST-COMPOSITE**, joka tunnistaa kielen
 $\{ n \in \{0, 1\}^* \mid n \text{ on yhdistetty luku} \}$

Turingin kone GEN-INT

Turingin kone TEST-COMPOSITE

Alkulukutestaus

- Vuonna 2002 intialaiset Agarwal, Kayal & Saxena onnistuivat kehittämään ensimmäisen "tehokkaan" (n^{12}) deterministisen alkuluvun tunnistavan algoritmin
- Vuosisatoja tutkittu ongelma (Eratosteneen seula, noin vuodelta 240 ennen ajanlaskun alkua)
- AKS-algoritmi lainaa tekniikoita satunnaisesti toimivilta alkulukutestauksen algoritmeilta, jotka edelleenkin lienevät käyttökelpoisempia menetelmiä
- Koska yhdistettyjen lukujen tunnistaminen on käänteinen ongelma, niin sekin siis ratkeaa polynomisessa ajassa deterministisesti
- Sen sijaan tehokasta tekijöihin jakoa ei tunneta (sen kuitenkin uskotaan olevan mahdollista)

Lause 3.16 *Jos formaali kieli voidaan tunnistaa epädeterministisellä Turingin koneella, niin se voidaan tunnistaa myös standardimallisella deterministisellä Turingin koneella*

- Epädeterminististä konetta voidaan simuloida kolmenauhaisella Turingin koneella, joka läpikäy systemaattisesti epädeterministisen koneen mahdollisia laskentoja
- Nauha 1 säilyttää syötteen
- Nauha 2 simuloi epädeterministisen koneen työnauhaa
- Nauhalla 3 pidetään kirjaa mahdollisten laskentojen etenemisestä

- Epädeterministisen koneen mahdollisten laskentapolkujen muodostamaa puuta on käytävä läpi leveysuuntaisesti, ei syvyysuuntaisesti
- Olkoon b Turingin koneen tilojen seuraajavaihtoehtojen suurin määrä
- Kukin puun solmu voidaan indeksoida aakkoston $\{1, 2, \dots, b\}$ merkkijonolla
- Esimerkiksi 231 on solmu, joka on juuren toisen lapsen kolmannen lapsen ensimmäinen lapsi
- Kaikki merkkijonot eivät vastaa koneen sallittuja laskentoja (puun solmuja), ne hylätään
- Merkkijonojen kuvaamien laskentavaihtoehtojen läpikäynti kanonisessa järjestyksessä käy puun läpi leveysuunnassa

Toimintaidea:

- Kopioi syöte nauhalta 1 nauhalle 2
- Simuloi nauhan 3 kertomaa, (kanonisessa) järjestyksessä seuraavaa epädeterministisen koneen toimintavaihtoehtoa tehden työnauhalle kohdistuvat päivitykset nauhalle 2
- Huom.: siirtymävaihtoehtoja (seuraajatilanteita) on äärellinen määrä
- Systemaattinen epädeterministisen koneen mahdollisten laskentojen läpikäynti johtaa hyväksyvään tilaan vain jos alkuperäisellä koneella on syöteen hyväksyvä laskenta
- Jos hyväksyvää laskentaa ei ole, niin muodostettu kone ei pysähdy

4.2 Kieliopeista

- Kontekstittomissa kieliopeissa sallitaan vain välikkeiden korvaaminen merkkijonolla
- **Rajoittamattomissa kieliopeissa** i. yleisissä muunnossysteemeissä sallitaan minkä tahansa epätyhjän (välikkeiden ja päätteiden muodostaman) merkkijonon korvaaminen toisella (mahdollisesti tyhjällä merkkijonolla)

Rajoittamaton kielioppi on nelikko $G = (V, \Sigma, R, S)$, missä

- V on kielioopin *muuttujien* eli välikemerkkien joukko,
- Σ on kielioopin *päätemerkkien* joukko,
- $\Gamma = V \cup \Sigma$ on G :n aakkosto,
- $R \subseteq \Gamma^* \times \Gamma^*$ on kielioopin sääntöjen joukko ja
- $S \in V$ on kielioopin lähtösymboli

$(w, w') \in R$ merk. $w \rightarrow w'$

- Olk.
  - $G = (V, \Sigma, R, S)$,
  - merkkijonot $v \in \Gamma^+$ ja $u, w, x \in \Gamma^*$ ja
    - $v \rightarrow x$ produktio R :ssä
  - uvw tuottaa suoraan merkkijonon uxw kieliopissa G ,
 $uvw \succ_G uxw$
  - Merkkijono v tuottaa merkkijonon w kieliopissa G ,
 $v \ggg_G w$,

jos on olemassa jono $v_1, v_2, \dots, v_k \in \Gamma^*$ ($k \geq 0$) s.e.

$$v \succ_G v_1 \succ_G v_2 \succ_G \dots \succ_G v_k \succ_G w$$
  - $k=0$: $v \ggg_G v$ millä tahansa $v \in \Gamma^*$

- $u \in \Gamma^*$ on G :n lausejohdos, jos $S \ggg_G u$
- Pelkistä päätemerkeistä koostuva lausejohdos $w \in \Gamma^*$ on G :n lause
- G :n tuottama kieli koostuu lauseista
 $L(G) = \{ w \in \Gamma^* \mid S \ggg_G w \}$

Kieli $\{ a^k b^k c^k \mid k \geq 0 \}$ ei ole kontekstiton; se voidaan tuottaa rajoittamattomalla kieliopilla, joka

1. Tuottaa välikeyonon $L(ABC)^k$ (tai $\varepsilon:n$)
2. Järjestää välitteet aakkosjärjestykseen $\Leftrightarrow LA^k B^k C^k$
3. Muuttaa välitteet päätemerkeiksi

$S \rightarrow LT \mid \varepsilon$
 $T \rightarrow ABCT \mid ABC$

$BA \rightarrow AB$
 $CB \rightarrow BC$
 $CA \rightarrow AC$

$LA \rightarrow a$
 $aA \rightarrow aa$
 $aB \rightarrow ab$
 $bB \rightarrow bb$
 $bC \rightarrow bc$
 $cC \rightarrow cc$

Esimerkiksi lause *abbcc* voidaan johtaa seuraavasti

$S \Rightarrow LT \Rightarrow LABCT \Rightarrow LABCABC$
 $\Rightarrow LABACBC \Rightarrow LAABCBC$
 $\Rightarrow LAABBCC \Rightarrow aABBCC$
 $\Rightarrow aaBBCC \Rightarrow aabBCC$
 $\Rightarrow aabbCC \Rightarrow aabbcC$
 $\Rightarrow aabbcc$

Lause Jos formaali kieli L voidaan tuottaa rajoittamattomalla kieliopilla, niin se voidaan tunnistaa Turingin koneella.

Todistus. Olk. $G = (V, \Sigma, R, S)$ kielen L tuottava rajoittamaton kielioppi. Muodostetaan kaksinauhainen epädeterministinen Turingin kone M_G kielen L tunnistamiseen.

M_G säilyttää nauhalla 1 syötejonoa. Nauhalla 2 puolestaan on jokin G :n lausejohdos, jonka kone pyrkii muuntamaan syötejonoksi.

Lähtötilanteessa nauhalla 2 on kieliopin lähtösymboli S .

Koneen M_G laskenta toistaa seuraavia vaiheita

1. nauhan 2 nauhapää siirretään epädeterministisesti johonkin kohtaan nauhalla;
2. valitaan epädeterministisesti jokin G :n produktio ja yritetään soveltaa sitä valittuun nauhankohtaan
3. jos nauhalla olevat merkit sopivat yhteen produktion vasemman puolen kanssa, M_G korvaa ne nauhalla 2 produktion oikean puolen merkeillä
4. verrataan nauhojen 1 ja 2 sisältämiä merkkijonoja toisiinsa;
  - a) jos ne ovat samat, niin Turingin kone siirtyy hyväksyvään lopputilaan ja pysähtyy,
  - b) muuten palataan kohtaan 1

□

Lause Jos formaali kieli L voidaan tunnistaa Turingin koneella, niin se voidaan tuottaa rajoittamattomalla kielioilla.

Todistus. Olk. $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, \text{accept}, \text{reject})$ kielen L tunnistava standardimallinen Turingin kone.

Muodostetaan kielen L tuottava rajoittamaton kelioppi G_M .

Kieliopin välikkeiksi otetaan kaikkia M :n tiloja $q \in Q$ edustavat symbolit. Koneen tilanne $u q av$ esitetään merkkijonona $[uqav]$.

M :n siirtymäfunktion perusteella G_M :ään muodostetaan produktiot s.e.

$$[uqav] \gg_{G_M} [u'q'a'v'] \Leftrightarrow u q av \gg_M u' q' a' v'$$

Tällöin

$$x \in L(M) \Leftrightarrow [q_0x] \gg_{G_M} [u\text{accept}v], u, v \in \Sigma^*$$

G_M :ssä on kolmenlaisia produktioita:

1. ne, joilla lähtösymbolista voidaan tuottaa mikä tahansa merkkijono $x[q_0x]$, $x \in \Sigma^*$ ja $[,], q_0 \in V$

$$\begin{aligned} S &\rightarrow T[q_0] \\ T &\rightarrow \varepsilon \\ T &\rightarrow aTA_a \\ A_a[q_0] &\rightarrow [q_0A_a \\ A_a b &\rightarrow bA_a \\ A_a] &\rightarrow a] \end{aligned}$$

2. ne, jotka simuloivat Turingin koneen siirtymäfunktiota

$$\begin{array}{ll}
 \delta(q, a) = (q', b, R) & qa \rightarrow bq' \\
 \delta(q, a) = (q', b, L) & cqa \rightarrow q'cb \\
 \delta(q, \sqcup) = (q', b, R) & q] \rightarrow bq'] \\
 \delta(q, \sqcup) = (q', b, L) & cq] \rightarrow q'cb] \\
 \delta(q, \sqcup) = (q', \sqcup, L) & cq] \rightarrow q'c]
 \end{array}$$

3. ne, joilla muotoa $[uacceptv]$ oleva merkkijono muutetaan tyhjäksi

$$\begin{array}{l}
 \mathbf{accept} \rightarrow E_L E_R \\
 aE_L \rightarrow E_L \\
 [E_L \rightarrow \varepsilon \\
 E_R a \rightarrow E_R \\
 E_R] \rightarrow \varepsilon
 \end{array}$$

Nyt kieleen $L(M)$ kuuluva merkkijono x voidaan tuottaa seuraavasti

$$S \ggg_1 x[q_0x] \ggg_2 x[uacceptv] \ggg_3 x$$

□